

Ostati ženska v poklicu: izzivi arhitektk in inženirk

Okrogla miza v okviru mednarodnega projekta *Yes, We Plan!*,
pod okriljem EU in programa Erasmus+

Sreda, 8. septembra 2021, vrt Plečnikove hiše, Karunova 4, Ljubljana

Na vrtu Plečnikove hiše so se o poklicnih in življenjskih izzivih v luči izkušenj in spodbud, ki pripomorejo k zmanjševanju razlik med spoloma, pogovarjale povabljene gostje, strokovnjakinje in vizionarke, dr. Eva Boštjančič, mag. Violeta Bulc, dr. Alenka Rebula Tuta, dr. Renata Salecl in mag. Špela Videčnik. Okroglo mizo je povezovala arhitektka Maja Vardjan.

Namen projekta Yes, We Plan! – Da, me načrtujemo! je bil najprej identificirati neenakosti med spoloma, nato pa oblikovati ustrezne ukrepe za spodbujanje pravičnih in enakopravnih poklicnih možnosti. Čeprav je raziskava temeljila na anketi, ki so jo izpolnjevali vsi, je bila prednostno namenjena ženskam v arhitekturi in gradbeništvu. Okrogla miza je bila priložnost za razširjen diskurz o poklicnem delovanju žensk zunaj meja arhitekturne in gradbene stroke, zato so bile z nami cenjene gostje:

Dr. Eva Boštjančič

redna profesorica za psihologijo dela in organizacij na Oddelku za psihologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, med drugim tudi organizatorica in ustvarjalka spletne strani Psihologija dela.

Mag. Violeta Bulc

inženirka računalništva in informatike, ustanoviteljica in kuratorica gibanja Ecocivilization, nekdanja evropska komisarka za promet in leta 2014 podpredsednica Vlade Republike Slovenije.

Dr. Alenka Rebula Tuta

pesnica, pisateljica, pedagoginja in strokovnjakinja s področja psihologije, avtorica in soavtorica (z Josipo Prebeg) številnih knjig, člankov in delavnic o ustvarjalnosti in duhovni rasti.

Dr. Renata Salecl

*filozofinja, sociologinja in pravna teoretičarka, raziskovalka na Inštitutu za kriminologijo na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, avtorica številnih knjig, med zadnjimi deli *Strast do nevednosti* in *Človek človeku virus*.*

Mag. Špela Videčnik

arhitektka, predavateljica, dobitnica številnih domačih in mednarodnih arhitekturnih nagrad, skupaj z Rokom Omanom soustanoviteljica in vodja arhitekturnega biroja Ofis.

Gostje so z moderatoriko, arhitektko Majo Vardjan, osvetlile, razširile in z različnih zornih kotov komentirale vsebine projekta Yes, We Plan!, ki so bile ogrodje okrogle mize in pogovora.

Maja Vardjan: Prvo vprašanje se navezuje na zelo veliko število pobud in publikacij, kot je projekt *Yes, We Plan!*, ki si prizadevajo za vidnost in repositioniranje arhitektk in oblikovalk v zadnjih desetih letih. Zakaj, mislite, da do tega prihaja ravno zdaj, in ali tovrstne pobude vznikajo tudi na področjih vašega delovanja? Gospa Renata Salecl, naj začnem pri vas.

Renata Salecl: Mislim, da je to vse prepozno. Pravzaprav me zelo čudi, da se tovrstne pobude niso začele bolj aktivno že pred tridesetimi leti. V zadnjih 20, 30 letih se je na področju odnosov med spoloma v različnih strokah toliko spremenilo, da se mi, na moje začudenje, zdi, da arhitektura zaostaja. Kadar potujem, si zelo rada ogledam, kaj so ustvarili arhitekti in arhitektke. Še posebej iščem dela arhitektk. Včasih sem presenečena, kako malo vemo o ustvarjanju arhitektk, kako pogosto so še vedno v senci svojih partnerjev, sploh, če gledamo strokovne nagrade. Ta debata se je začela že v devetdesetih letih. Večina se vas verjetno spomni Pritzkerjeve nagrade, ki jo je prejel Robert Venturi. Njegova žena in soavtorica, Denise Scott Brown, je bila pri nagradi popolnoma spregledana in je pozneje javno obsodila to patriarhalno potezo. Njeno dejanje se mi je zdelo izjemno. A me žalosti, da se to ne zgodi pogosteje in da se danes pogovarjamo o stvareh, o katerih bi se morali pogovoriti že zdavnaj.

Maja Vardjan: Kaj se v zvezi s tem dogaja v politiki oziroma na področjih, na katerih ste dejavni vi, gospa Violeta Bulc? So se tovrstni premiki začeli že prej ali je tudi tam opazen razmah v zadnjih dveh desetletjih?

Violeta Bulc: Vsekakor je očitno, da so se v inženirskih in na splošno tehničnih poklicih spremembe začele dogajati s precejšnjim zamikom. Ozaveščenost o vlogi žensk in njihovem prispevku se je dolgo zelo zanemarjala. O tem govorijo tudi odstotki. Lahko vam postrežem s podatki iz prometnega sektorja, v katerem statistika na žalost še vedno velja. V evropskem prometnem sektorju je le 2 % voznik vlakov, 3 % voznik tovornjakov in 4 % pilotk. Zanimivo je, da so se razmere začele spreminjati v času desne vlade, s predsednikom Evropske komisije Jeanom-Claudom Junckerjem, ki je zelo jasno povedal, da želi uravnotežiti razmerje moških in žensk v poklicih, kjer žensk ni bilo. In začeli smo v naši komisiji. Ko smo prišli v Bruselj, je bilo na vodilnih položajih v administraciji le 23 % žensk. Ko smo odšli, pet let pozneje, jih je bilo 43 %. S tem smo dokazali, da se da z resno politično potezo, z zavezo in jasno strategijo v petih letih stvari spremeniti. Zaradi omenjene politične podpore so se začele spremembe tudi v vseh drugih poklicih. Začeli smo s splošno akcijo ženske v transportu – platforma za spremembe. Predvsem s poudarjanjem pomanjkljivosti, ki so velika ovira na tem področju, kot je na primer pomanjkljiva osnovna infrastruktura. Zakaj ženske niso vstopale v svet voznik tovornjakov? Nikjer ni bilo ženskih stranišč ali ženskih prh, skupni prostori pa so bili zelo zanemarjeni. In ker ni bilo žensk, tudi ni bilo mladine. To je bil pomemben trenutek, ko smo dokazali, da z ženskami pridejo tudi mladi. To je bila tudi za poslovni svet precejšnja motivacija, da so se bolj resno lotili projektov. Podpisovati so se začele zaveze in stvari so se začele dramatično spreminjati. Tako da verjetno ne boste več presenečeni, ko boste stopili na letalo in boste videli dve pilotki – niti ne več tima moški-ženska, ampak dve pilotki. Ko vzpodbudiš spremembe, se lahko položaj zelo hitro obrne. Naša komisija je to storila v samo petih letih. Ženske so pred tem, ko so videle razpis, vnaprej predpostavljale, da je že vse dogovorjeno, da je škoda časa za izpolnjevanje prijave. Šele ko je prišlo jasno politično sporočilo, da so zaželeno, so vedele, da bo zmagal tisti, ki bo najboljši kandidat. Od takrat smo kar naenkrat dobivali ogromno prijav žensk. S tem primerom sem želela prikazati, kako lahko z drobnimi potezami dosežemo zelo velike spremembe. In mislim, da je tudi v politiki dozorel čas za tovrstne spremembe. Model kvot je tudi mene na začetku zelo motil, a sčasoma sem videla, kakšne spremembe je Skandinavija naredila z uvedbo kvot; in zdaj jih ne potrebuje več. Vse bolj sem tudi opažala, kako ogromne

»In ker ni bilo žensk, tudi ni bilo mladine. To je bil pomemben trenutek, ko smo dokazali, da z ženskami pridejo tudi mladi.«

Violeta Bulc

© Radio Študent

Okrogla miza na vrtu Plečnikove hiše: dr. Renata Salecl, mag. Violeta Bulc, mag. Špela Videčnik, dr. Eva Boštjančič, dr. Alenka Rebula Tuta in moderatorka arhitektka Maja Vardjan

razlike so v politiki med moškimi in ženskami, pa ne zato, ker bi bili moški toliko boljši, ampak ker je to neke vrste mentalni ustroj, ki privlači isti tip ljudi in seveda zavrača kakršnekoli druge mentalne ustroje, ki bi morda lahko pripeljali do istih ali celo boljših rezultatov. Takrat se zaveš, da so kvote pravzaprav zelo koristne. Ko se ljudje navadimo te raznolikosti in začnemo soustvarjati v raznolikosti moških in ženskih pogledov, vidimo, da lahko skupaj dosežemo veliko boljše rezultate. Zato predlagam, da sodobna družba, v kateri je 49 % moških in 51 % žensk, sede za mizo in najde ustrezne rešitve za prihodnost. Upanje je!

Maja Vardjan: Vaše razmišljanje nas pripelje do širšega vprašanja ženskih kvot. Rekl ste, da ste imeli najprej velike pomisleke. Ampak, če prav razumem, v tem primeru ni šlo samo za določitev ženskih kvot pri zaposlovanju, ampak bolj za spreminjanje sistema oziroma za ustvarjanje pogojev, ki ženskam omogočajo drugačno delovanje v prihodnje.

Violeta Bulc: Predvsem drugačno družbeno klimo.

Maja Vardjan: Na neki način nov ekosistem. Kako pa vi, gospa Eva Boštjančič, komentirate politične rešitve, kot so, na primer, ženske kvote? Ali je to pravi način za doseganje enakopravnosti v družbi?

Eva Boštjančič: Nisem političarka, sem psihologinja. Živimo v sistemu in ta sistem ima neko inercijo, posameznik zelo težko kaj spremeni. Ampak če pogledamo z vidika univerze, fakultet, izobraževalcev, kaj lahko naredi država ali gospodarstvo? Če pogledamo čisto z razvojnega vidika, koliko staršev je punčkam kupilo legokocke, ko so bile majhne? Koliko se v osnovnih šolah dekleta spodbuja k risanju, sestavljanju ali tehniki? Z vidika države, se mi zdi, da bi morale biti te vloge predvsem manj spolno obremenjene. Dolgo časa sem se ukvarjala z iskanjem in izborom kadrov. Koliko od vas, ki ste ženskega spola, je dobilo vprašanje, koliko otrok načrtujete? Jaz sem dobila to vprašanje že kot mlada pripravnica. Kako pa sploh veš, ko si star 24 let, koliko otrok boš imel. Ali bo poskrbljeno za varstvo otrok, je bilo naslednje vprašanje. In tretje vprašanje je bilo: kaj pa dela vaš mož? Koga to zanima? Ob teh vprašanjih bi bilo treba pogledati, kaj se lahko spremeni v prihodnje. Morda bi morali, razvojno gledano, uravnotežiti, kako izobražujemo in vzgajamo fantke in kako punčke. Po drugi strani pa bi morali

Okrogla miza se je odvijala na vrtu Plečnikove hiše na Karunovi 4 v Ljubljani

delodajalci ozavešteviti, da vsem zastavljamo enaka vprašanja in upoštevamo le kompetence in reference posameznika, ne spola. In tu, prav na področju tehnike, menim, da lahko celotna družba naredi veliko več za aktivnejši vstop žensk v družbo.

Maja Vardjan: Gospa Špela Videčnik, naj se vrnem k pobudam na področju arhitekture in tudi širše. Zdi se, da je v zgodovini arhitekture majhna zastopanost žensk šele pred kratkim postala splošno priznana. V zadnjih nekaj letih je bilo izdanih veliko publikacij o ustvarjalnih, vendar se ob tem pojavljajo argumenti za tovrstne projekte in proti njim. Ali bi bilo morda bolj enakopravno, da bi si v publikacijah prizadevali za ravnovesje, kar zadeva spol? Ali pa zgodovina ustvarjalnih preprosto ni bila dovolj dokumentirana oziroma ni bila dovolj predstavljena in so tovrstne publikacije in projekti nujno potrebni? Kako kot arhitektka gledate na to?

Špela Videčnik: Prav gotovo v zgodovini arhitekture ni bilo nikoli publiciranih toliko ženskih del, kot jih je v današnjem času. Je pa pomembno, kot so kolegice že omenile, o katerem delu sveta govorimo. Slovenija je ena izmed držav, kjer se ne moremo pritoževati, da smo imele kdaj manjše možnosti kot moški, če se primerjamo na primer z Ameriko. Da sploh ne omenjam držav Bližnjega vzhoda ali pa Azije, kjer je stanje skrb zbujajoče. Če govorimo o današnjem času, bi rekla, da mora biti v publikacijah še vedno merilo kakovost arhitekture. Po mojem mnenju je drugotnega pomena, ali so jo snovali moški ali ženske oziroma je morda rezultat timskega dela. Arhitektura, sploh ko govorimo o večjih merilih, je največkrat rezultat timskega dela in večino timov sestavljajo moški in ženske, saj se v svoji raznolikosti dopolnjujemo. Skupaj lahko prispevamo h kakovosti projekta, ki mora ostati ključno merilo, pa če je publiciran ali ne. Glede stanja v zgodovini pa bi komentar raje prepustila starejšim kolegicam, ki lahko iz lastnih izkušenj povedo, kakšni so njihovi občutki o času, ko so največ ustvarjale.

Maja Vardjan: Do tega vprašanja bomo še prišle. Gospa Renata Salecl, lahko komentirate še z vašega zornega kota? Kaj pomenijo publikacije, ki predstavljajo ženske v arhitekturi, ženske v oblikovanju, ženske v znanosti in podobno?

Renata Salecl: V znanosti so razmere zelo podobne kot v arhitekturi, tu je zelo veliko žensk, v izobraževanju pa jih je še več. Več žensk praviloma konča določene smeri študija, a se pozneje neke izgubijo. Ko vstopijo v akademski svet, se jim podaljša čas, da postanejo, na primer, redne profesorice. Izredno konservativen pristop opažamo tudi v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, kjer je žensk dejansko manj kot prstov obeh rok. To pomeni, da tisti, ki imajo možnost odpirati vrata ženskam, tega ne počnejo. Meni so najpogosteje vrata odprle prav ženske. Predvsem ženske, zlasti

»Večina timov sestavljajo moški in ženske, saj se v svoji raznolikosti dopolnjujemo.«

Špela Videčnik

v tujini, kjer so v šestdesetih in sedemdesetih letih same doživljale težke boje za ženske pravice. Te ženske so svoje boje zelo ponotranjile, in ko imajo možnost drugi ženski omogočiti objavo knjige ali jo povabiti na predavanje ali za profesorico, to naredijo. Vse take stvari so se v mojem življenju zgodile izključno zaradi žensk. Zato poskušam mlajšim kolegicam na svoj način tudi sama odpirati vrata. Včasih je treba koga malo potisniti, malo spromovirati, še posebej mlajše raziskovalke, ki so preveč samokritične, ki imajo ves čas občutek, da še niso dovolj naredile. Tudi na konferencah lahko vidimo veliko razliko med časom, ki si ga navadno vzamejo za predavanje moški in ženske. Običajno nam na koncu referata zmanjkuje časa. Opažam, da zelo malo moških konča, preden povedo vse, kar imajo povedati. Ženske pa začnemo hiteti, gledamo na uro, saj imamo občutek, da drugim krademo čas. Starejša kolegica me je naučila sprostiti se in povedati, kar imam povedati, brez občutka, da komu kradem čas. Moški večinoma tega občutka nimajo. Skratka, ženske potrebujejo več vzpodbude. Če obstaja možnost, da jih povabimo k ustvarjanju publikacij, je to lahko pomemben korak za čim večjo enakost spolov. Publikacije na temo žensk v arhitekturi so sploh nujne.

Maja Vardjan: Večina takšnih projektov, govorim tudi mednarodno, je usmerjena v preteklost. *Yes, We Plan!* pa tudi v sedanjost in prihodnost, kar je zelo pomembno. Kako lahko danes opogumimo in podpremo ženske, ustvarjalke, za delovanje v večinoma moškem svetu arhitekture in gradbeništva? Besedo predajam vam, gospa Alenka Rebula Tuta. V najinem predhodnem pogovoru ste omenili, da dejanje gradnje na neki način zanika moški svet gradbeništva in arhitekture. Da je gradnja v bistvu povezana z delovanjem ženske, ki gradi, temelji.

Alenka Rebula Tuta: Zelo me je nagovorilo to, kar je rekla gospa Renata Salecl, in bi rada tu nadaljevala. Mislim, da sem najstarejša udeleženka okrogle mize. Tudi sama sem v življenju zelo podpirala mlajše ženske, ker sem tudi sama doživela podobno podporo. Svojo pot sem našla, ko sem po dvajsetih letih srečala svojo nekdanjo učenko Josipko Prebeg. Predala mi je svoje znanje in izkušnje in tako mi je uspelo svojo ustvarjalnost res zaživeti. Doumela sem, da je zelo težko delati sam, da rabiš podporo in jo zato tudi sama skušam ponujati naprej. V vseh teh letih, odkar spremljam ženske, opažam, da je v nas neka temeljna krhkost, umikanje, dajanje prednosti, težnja k zanemarjanju sebe ob skrbi za druge. Zaradi tega močno trpi ustvarjalnost. Ustvarjalnost je namreč zelo prodorna sila, a nujno je, da si razkošno vzameš čas, da pustiš, da stvari zorijo v inkubaciji. In da potem, ko pride trenutek, zasedeš svoj prostor in svoj čas, imaš svojo sobo, si tam in te ne motijo. In da imaš nekoga, ki ovrednoti to, kar delaš. Zato je za žensko ustvarjalnost nujno, da gre skozi svojo osebno zgodbo, ugotovi, kaj je prinesla s seboj omejujočega, kaj jo vleče nazaj, kaj ji jemlje občutek vrednosti. Šele potem lahko zajame iz sebe tisto, kar je njena specifična, enkratna vrednost, in takrat lahko začne sanjati velike sanje. Takrat si lahko postavi velike cilje, ne samo nekaj sprotnega. Nobena ženska si verjetno ne želi, da bi delala nekaj začasnega, minljivega in poceni. Navdahne te lahko nekaj velikega, kar te žene naprej in nadgrajuje osebno preteklost.

Maja Vardjan: Na vaši spletni strani je kar nekaj člankov o odnosu do dela in o delovnih navadah. Pravite, da pridnost ni lepa čednost in da smo ženske preveč pridne. Da ženske, tako kot je dejala tudi gospa Renata Salecl, neprestano delamo in nekemu strežemo in se ne znamo ustaviti, da bi si vzele čas zase. V nekem intervjuju ste rekli tudi, da se moramo upirati prisili čim več časa preživeti na delovnem mestu, ker se od nas, tako na delovnem mestu kot v zasebnem življenju, pričakuje neprestana aktivnost. Zanima me, kako ve iščete ravnovesje med zasebnim življenjem in delom? To je vprašanje za vsako posebej.

Dr. Renata Salecl, mag. Violeta Bulc, mag. Špela Videčnik

Alenka Rebula Tuta: Že pred časom sem se odločila, da stvari delam zares. Katerekoli stvari se lotim, si dovolim, da si vzamem ves čas, ki je potreben. Potem lahko začutim, da je kakovostna, ker grem v globino in postavljam vzdržljive temelje. Želim, da stvari trajajo, skušam pisati stvari, ki bodo ostale. Želim pustiti svoj pečat. Odkar sem se odločila, stvari ne delam samo zato, da bi bile čim prej narejene. Z njimi se ukvarjam, dokler ne stojijo. In tukaj že lahko govorimo o vizionarstvu. Mislim, da je vizija prav to, da najprej v sebi izgradiš tisto, kar bo nekoč stalo zunaj. Zelo veliko se ukvarjam s tem, da preraščam v sebi, kar me omejuje, in da tudi druge podpiram pri tem, saj to daje moč tudi meni sami.

Eva Boštjančič: Vzgojena sem bila v pridno punčko in besede pridna res ne maram. Moji otroci niso pridni, ampak so vedoželjni, poredni, karkoli drugega, kajti priden po moji definiciji pomeni ubogljiv. Uboganje in podrejanje me je pred desetletjem pahnilo v izgorelost. Pred desetimi leti sem bila pridna, starši so bili ponosni name, na moj uspeh na vseh področjih. Zavidam vam, gospa Rebula Tuta, da si vzamete čas, ljubosumna sem na to, kar ste rekli, jaz bi si tudi rada vzela svoj čas. Ravno ko sem se vozila sem, sem razmišljala o današnjem dnevu. Oprala sem že dva kupa perila, skuhalo kosilo, pse sem peljala ven, odgovorila na 17 mailov, nekaj dela sem opravila za fakulteto, imela kakih 12 telefonskih klicev. In kje v tem dnevu si vzeti čas zase? Čakam na ta dan. In vem, da mora priti ta dan jutri, ne pa takrat, ko bom v pokoju. In zato poskušam predvsem pobegniti od doma. Dobesedno. Ali z možem ali sama ali s prijateljicami. Si vzeti čas, ko ne delam. Delo na fakulteti je takšno, da lahko delam 24 ur na dan, v mislih, ko hodim, ko se sprehajam ... In se strinjam z vami, časa za kreativnost je premalo. Moji možgani začnejo kreativno delovati šele drugi teden v avgustu. Žal je tako. Prvi teden na dopustu sem še polna vsega, izčrpana, začnem brati leposlovje, drugi teden v avgustu pa šele začnem razmišljati o idejah. Žal mi pri znanstvenih člankih, kjer je interpretacija najbolj pomembna, zmanjka idej, ker ni časa. Zato se mi zdi pomembno vzeti si čas, ne biti pridna punčka in vsem ustreči, ampak reči tudi ne!

Špela Videčnik: Želela bi povedati dve stvari na to temo. Najprej o pridnosti in marljivosti. Pred nekaj leti mi je kolega na Harvardu, starejši gospod profesor, rekel: *She works hard, but not smart.* [Trdo dela, ampak ne premeteno.] To me je takrat prizadelo. Priznam, nekaj mesecev sem bila prav jezna nanj, v bistvu pa je imel prav. Ženske imamo v genih, da trdo delamo, izgubimo se v detajlih, v nekih nepomembnih malenkostih, in ne vidimo velike slike. To je moj osebni problem, pa prav gotovo tudi problem številnih žensk. To večkrat opazim tudi pri delu v biroju, kjer delam z moškim partnerjem in kjer imamo vedno mešane ekipe ženska-moški. Ženske se pogosto izgubimo v detajlih, moški stvari jemljejo veliko bolj preprosto. Ravno v tej raznolikosti se morda lahko dobro dopolnjujemo. Neke stvari je treba narediti bolj poglobljeno ter biti vztrajen, tega moški praviloma nima. Po drugi strani pa se je treba včasih vehementno odločiti in ne razmišljati, ali si se odločil prav. Preprosto iti po poti in verjeti vanjo. Komentar starejšega kolega mi je tako na neki način zelo pomagal. Še zmeraj se velikokrat najdem v položaju, ko začnem komplicirati, namesto da bi nekoliko stopila nazaj in pomislila, kako se nečesa bolj pametno lotiti. Druga stvar je, da sem mama treh otrok. Otroke sem v svoj poklic vpenjala že od rojstva, pogosto sem jih jemala s seboj na gradbišče. Moje delo je zame v bistvu hobi. Nikoli ne jemljem tega kot neko obveznost in družina gre vedno zraven. Imam srečo, da imam partnerja v biroju,

»Ustvarjalnost je namreč zelo prodorna sila, a nujno je, da si razkošno vzameš čas, da pustiš, da stvari zorijo v inkubaciji.«

Alenka Rebula Tuta

in srečo, da imam moža, ki mi pusti delati, ki mi pušča prostor. Seveda imam tudi srečo, da so najini otroci zdravi. Če želiš delovati v tem poklicu, ga moraš živeti 24 ur na dan. Ne vidim ločnice med koncem tedna in drugimi dnevi, v bistvu je to moje veselje.

Violeta Bulc: Moje življenje je ena sama kreativnost. In moram reči, da sem mogoče ena tistih žensk, ki si nikoli niso pustile vzeti svojih sanj. Že v otroštvu, morda zato, ker sem bila kot otrok zelo bolna, sem si vse stvari zelo močno vizualizirala. In potem, ko so bile enkrat zvizualizirane, so se zelo hitro uresničile, zmanifestirale. Okolica mi je vedno težko sledila, imeli so me za »malo čudno«, govorili so mi, da sem pred časom, da pretiravam. Iz nekega razloga mi ni nikoli nič vzelo poguma, da ne bi sledila tistemu, kar sem v sebi čutila, da je prav, da se naredi. In to me še vedno spremlja. Za to svojo značajsko potezo sem dobila tudi veliko priznanje, saj so me pred nekaj dnevi uvrstili na seznam 21st Century Freak. Iz tega je nastal tudi zanimiv *podcast*. Rada bi spodbudila vse, da si dovolimo, da se to, kar nosimo v sebi, manifestira, udejanji. Čas je pravi, saj se zelo veliko stvari reorganizira, zato, da uravnotežimo družbo in svoje načine razmišljanja. Ženske moramo stopiti iz sence in se na vključujoč način angažirati ter skupaj z moškimi poiskati najboljše rešitve za sodobno družbo. Civilizacije so v zadnjih 50 tisoč letih nastajale in propadale in ne vem, zakaj bi bila naša drugačna. Razen če se bo naša zavest spremenila in bomo s to zavestjo ustvarjali drugačno podobo sveta. Rada bi opozorila tudi na to, da smo dolžni oživljati skrite zgodbe preteklosti. Pred nekaj leti sem prišla v stik z Jacqueline Widmar Stewart, ki je napisala serijo knjig *Hidden Women*. Moj svet se je s to serijo popolnoma spremenil. Odstrla mi je svet pred 14. stoletjem v Evropi, s številnimi imeni izjemnih žensk, ki so soustvarjale podobo evropskega prostora. Izjemnih kraljic, med katere spada najmočnejša med njimi, Barbara Celjska, o kateri tako zelo malo vemo. In mislim, da bi na podlagi teh modelov lahko prebudili drugačno samozavest in drugačno zavest o tem, kakšno vlogo ženske lahko igrajo in kako so nekoč zelo učinkovito in uravnoteženo soustvarjale družbo. In to je bila napredna družba, z zelo napredno arhitekturo, kulturo in znanostjo. Ženske so soustanavljale opatije, kot je bil na primer stiški samostan. To so bila središča znanosti, trgovine, srečevanj, moški pa so opravljali težka dela, se vojskovali, skrbeli za obrambo. Ženske so vodile ta središča. Poznavanje tega vidika zgodovine mi je dalo nov pogled na to, kako se lahko družba uravnoteži in skupaj soustvarja veliko bolj stabilno in vključujočo prihodnost. Naj omenim še Matildo Toskansko iz 1. stoletja, močno kraljico, ki je iz Firenc obvladovala velik del Evrope. Ona je bila tista, ki ni hotela predati svojega premoženja Vatikanu in je zato izobrazila župane, pred smrtjo pa tudi ustanovila prvo univerzo v Bologni, po kateri se danes imenuje bolonjski študij. Ob smrti je predala vse svoje premoženje županom in tako so nastale italijanske mestne države. To so bile izjemne ženske, v izjemnih časih, v izjemnimi moškimi ob boku. In če želim današnji in jutrišnji čas živeti samozavestno, mislim, da moramo ozavestiti to preteklost in ji dati ustrezno vrednost. Ena takih bojevnic se je ponovno rodila v meni in moj izziv je, da nadzorujem to svojo energijo, da bi jo zmogla bolj umeščati v prostor. Kajti odziv ni vedno pozitiven, sploh če preveč agresivno vstopiš v neki prostor.

Naj dodam še to, kako pomembno je, da se ženske med seboj podpiramo, da ženska žensko všečka, pokomentira, kar je razmeroma redek pojav, da vključimo citate, reference žensk v svoja dela. Ženskam je treba dati pri-

»Ženske moramo stopiti iz sence in se na vključujoč način angažirati ter skupaj z moškimi poiskati najboljše rešitve za sodobno družbo.«

Violeta Bulc

© Radio Študent

Mag. Violeta Bulc, mag. Špela Videčnik, dr. Eva Boštjančič

znanje in dovoliti, da ženska energija, ki drži prostor, ki je dana tudi številnim moškim, plemeniti aktivnosti in povezovanje med nami. Iz tega se rojeva sodobna družba. Živimo v času, ko se to prebuja, in kot vidite, so zelo močne reakcije na to prebujanje po vsem svetu, ne samo v Sloveniji. Toplo pozdravljam to današnje srečanje. O tem se je treba odkrito pogovarjati, odpreti in na neki način demistificirati teme. Le tako bomo osvobojeni, tako moški kot ženske, odšli v sodobnejšo, bolj vključujočo, aktivnejšo družbo. V anglosaškem svetu poteka zanimiv poskus; različnim prijavam moraš priložiti življenjepis, iz katerega spol ni razviden. In tudi intervjuji že potekajo tako, da se skoraj do končne odločitve ne ve, ali gre za moškega ali žensko. Namen je preprečevanje diskriminacije. In naj omenim še en smel poskus: pobudo *No Women No Panel*. Velja pa tudi *No Men No Panel*. Torej, poskrbeti moramo, da se pogovarjamo v mešanih skupinah in da skupaj soustvarjamo prebojne zamisli.

Renata Salecl: Podoben način so že pred časom uvedli tudi pri simfoničnih orkestrih, kjer nove člane ali članice izbirajo za zaveso. Tako se je zelo povečalo število žensk, ki so dobile zaposlitev. Na vprašanje o ravnovesju med delom in zasebnim življenjem pa naj povem, da sem šla pri osemnajstih letih sama pri sebi skozi težko diskusijo, povezano z izbiro študija. Nihala sem med študijem arhitekture ter filozofijo in sociologijo, v igri je bila še psihologija. Takrat sem si naredila seznam dobrega in slabega pri omenjenih študijih. Psihologija je hitro odpadla, saj se mi je zdela v gimnaziji strašno dolgočasna. In potem sem imela res težek boj med arhitekturo in filozofijo. Napisala sem si, kako si predstavljam življenje v eni in drugi smeri, kakšna bo starost, če bom arhitektka, in kakšna, če bom filozofinja, in kakšen je študij. In tako je v zadnjem trenutku zmagala filozofija. Zakaj? Vprašala sem se, ali poznam kakšno arhitektko, in takrat v mojih krajih, na Koroškem, res ni bilo vidnih žensk v arhitekturi. Imela sem predstavo, da ženske, zaposlene v arhitekturnih birojih, konstruirajo samo garaže, moški pa hiše. In občutek, da bom snovala garaže, mi ni bil všeč. Potem sem razmišljala o starosti. Veliko ljudi je reklo, da se bodo najprej trideset let z nečim ukvarjali, po upokojitvi pa bodo delali, kar radi počnejo: brali bodo. Ko sem se ozrla okrog, nisem videla nikogar, ki bi to res počel. Odločila sem se, da se najprej upokojim in preberem vse knjige, ki bi jih rada prebrala, in izbrala študij filozofije. Menila sem, da je bolje, da že zdaj delam tisto, kar bi morala, ko bom v pokoju. Potem sem seveda spoznala, da tudi v filozofiji ni bilo žensk, za katere bi lahko rekla, da so mi vzor. A sem z izborom zadovoljna in ni mi žal.

Maja Vardjan: Rada bi se dotaknila še vprašanja diskriminacije. To je bilo eno izmed temeljnih vprašanj tudi v anketi projekta Yes, We Plan!. Večkrat smo omenile, da je današnja situacija povezana z družbenimi pojavi, ti pa so povezani z diskriminacijo žensk in moško dominacijo v zgodovini. Govorimo posplošeno, pa vendarle mislim, da to drži. Torej gre za dolgotrajno, vedno aktualno problematiko. Začetnica ene od pobud, ki se je ukvarjala z vprašanjem avtoric v grafičnem oblikovanju, Christina Simon, je na vprašanje, ali je kdaj izkusila diskriminacijo, odgovorila: Mislim, da nisem doživela diskriminacije v tem pomenu, da bi nekdo drug dobil nekaj, kar sem si želela, a sem se sama pogosto naredila nekoliko manjšo, nekoliko negotovo. Ta odgovor je zelo zanimiv. Namreč, kakšno vlogo igramo ženske same pri tem, da se mogoče včasih res naredimo manj pomembne, manjše, nekoliko negotove, kot pravi ona. In seveda, ali ste kdaj neposredno izkusile diskriminacijo in kako ste se z njo spoprijele?

»No Women No Panel. No Men No Panel. Poskrbeti moramo, da se pogovarjamo v mešanih skupinah in da skupaj soustvarjamo prebojne zamisli.«

Violeta Bulc

Violeta Bulc: Diskriminacija je vsepovsod in je ves čas prisotna. In mislim, da je to tipična značilnost neoliberalne, tržno usmerjene družbe, v kateri vse temelji na diskriminaciji. Seveda imamo ženske potem še svojo vlogo. Čeprav bi morali, oblikovalci in arhitekti zelo redko pomislijo na žensko telo. Na primer, ko oblikujejo neki predmet. Stoli so narejeni za moška ramena in hrbte, prav tako pisarniška oprema. Mislim, da se lahko diskriminacijo z aktivno držo preseže. Med mojimi norimi idejami je bil študij na Fakulteti za elektrotehniko, ker je bila to edina stvar, o kateri nisem vedela ničesar. Na fakulteti nas je bilo med 450 vpisanimi le 8 žensk. Vpisala sem se na računalništvo in informatiko, na smer, ki je dajala veliko upanje, da bo inženirski svet vendarle malo spregledal in spremenil način razmišljanja, saj se nas je vpisalo veliko več žensk kot moških, predvsem pa nas je žensk več diplomiralo. Če pogledate po teh desetletjih, je študij računalništva pokazal, da je mogoče sodelovati in stvari reševati ter delovati tudi na drugačen način. Diskriminacija ni prijetna, zelo prizadene, kar sem opazila pri številnih šibkejših, manj odločnih ženskah. To lahko preide tudi v depresijo, v občutek nesposobnosti, manjvrednosti, izgubo zaupanja v lastno delo in v lastne poglede. In zato se mi zdi podpora žensk ženskam izredno pomembna. Diskriminacija pa kljub vsemu obstaja, in zato zagovarjam koncept kvot, dokler se vsaj delno ne uravnotežimo. Na začetku smo imeli na naših konferencah v komisiji 95 % moških, v zadnjem letu mandata pa je bila že skoraj polovica žensk. Kar se zdaj pogovarjamo o ženskih kvotah in uravnoteženi družbi s stališča žensk, bodo čez nekaj desetletij potrebovali moški. Zato je pametno, da zdaj z nami soustvarjajo, ker bodo ta orodja tudi zanje zelo koristna.

Maja Vardjan: Gospa Salecl, kaj menite, koliko ženske same soustvarjamo takšno situacijo?

Renata Salecl: Mislim, da gre za širši problem družbe, za problem, koliko je v družbi dejansko prisotna miselnost o enakosti spolov in koliko so te teme prisotne v medijih. Danes je ogromno debat po televiziji, pri katerih je edino voditeljica ženska. Potem imamo na drugi strani samo moške, če pogledamo, na primer, Strateški forum Bled. Neverjetno je, da v tem času v Sloveniji lahko pride do tega, da organizator nima niti želje povabiti žensk. Sicer pa v znanstveni karieri nisem naletela na veliko ovir zaradi tega, ker sem ženska. Imela sem srečo, da sem delala in še delujem v kolektivu, kjer je enakost spolov uveljavljena in v katerega prihaja vedno več mladih raziskovalk. Dandanes številni fantje ne želijo več v znanost, predvsem zato, ker je to slabo plačano delo.

Maja Vardjan: Gospa Videčnik, kaj pa vaša izkušnja? Danes sem se s prijateljico arhitektko pogovarjala o vsebini te okrogle mize. Povedala mi je, da je nekaj časa delovala samostojno, imela je svoj studio, in nikoli ni imela občutka, da bi bila diskriminirana. Ko pa je začela delovati skupaj z moškim parterjem, je začela opazovati diskriminacijo. Kako vi doživljate to pri svojem vsakdanjem delu?

Špela Videčnik: Diskriminacija zagotovo je. Če govorimo o gradbiščih, je arhitektura področje, na katerem deluje zelo malo žensk. Ravno pred kratkim je neki gradbenik, ko smo končevali objekt, rekel: »No glej, ko se pa ženska pojavi na objektu, to pomeni, da gre proti koncu. Na koncu vedno pridejo čistilke.« Sem se prav nasmehnila in si rekla: Kje smo! Verjetno je odvisno tudi od človeka, kako resno jemlje take opazke. Mene kaj takega ne prizadene. Prej obratno. Tudi ko so bili na gradbiščnih sestankih sami moški, sem imela občutek, da imajo bolj spoštljiv in distanciran odnos zato, ker sem ženska. Včasih je šla diskusija prav zato, ker sem ženska, v bolj konstruktivno smer. Moški se pogosto postavijo vsak na svoj breg in ne popuščajo. Mogoče sem se, ko sem bila mlajša, včasih počutila diskriminirano, saj sem imela občutek, da me kot mlado dekle med samimi

© Radio Študent

Alenka Rebula Tuta in moderatorka Maja Vardjan

starejšimi, izkušenimi gradbinci, nihče ne jemlje resno. Tudi na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani nisem imela občutka, da bi kdo od profesorjev kakorkoli drugače gledal name kot na študentko v primerjavi s študenti. Tudi v tujini se zelo spodbuja enakost spolov.

Eva Boštjančič: Če pogledamo EU, nimamo tolikšnih težav s spolno diskriminacijo, bolj s starostjo. Tudi ta trenutek se na trgu dela kaže, da bo imela velik problem prav mlajša generacija. Mlada ženska je gotovo diskriminirana, če ne zaradi drugega, zaradi tega, ker nimajo vse enakih možnosti glede varstva otrok in ustvarjanja družine ... In delo arhitekta nikakor ni vezano na pisarno in na osemurni delovnik. Zdi se mi, da je potrebna velika prožnost partnerjev in staršev, ki lahko pri tem pomagajo. Mlada generacija se je v zadnjih desetih letih slabo izkazala pri delodajalcih, ti mlade ocenjujejo kot razvajene. Zdi se absurdno, da ne glede na to, kaj vse študiramo in koliko stvari znamo, danes delodajalci iščejo predvsem pridne in vztrajne posameznike. Kompetence niso toliko pomembne kot vztrajnost. In pri tem je mlada generacija na neki način stigmatizirana. Če ne bomo ničesar spremenili, lahko v slovenski družbi nastane velik problem.

Maja Vardjan: Gospa Rebula, lahko na podlagi svojih izkušenj komentirate to vprašanje? Najprej vprašanje diskriminacije in tudi to, da se ženske včasih same postavljamo v podrejeno vlogo.

Alenka Rebula Tuta: Ko sem še poučevala, smo se pogovarjale z dijakinjami, stariimi 16 do 18 let, kako se počutijo kot ženske v družbi. Rekle so, da je najslabše to, da se zvečer, ko gredo ven, ne počutijo svobodne. Ko gredo fantje sami po Trstu, se počutijo kolikor toliko varne, posebno če so v skupini. Ženske ne. Potem so govorile tudi o tem, kako časopisi vsak dan poročajo o ženskah, ki jih umori partner. V Italiji vsake tri dni moški ubije žensko, navadno zaradi ljubosumja ali podobnih razlogov. Kakšen občutek varnosti in enakopravnosti lahko ima mlada ženska? Tvoje telo je ogroženo, in tukaj smo pri primarnih potrebah. Kaj lahko narediš za svojo varnost? Dokler družba ne bo poskrbela za primarno varnost ženskega telesa in ženske osebnosti, bo zelo težko imeti občutek, da smo enakopravne. To je precej potisnjeno v ozadje, a deluje na nezavedni ravni in sili v iskanje varuha. Druga raven neenakopravnosti pa so zahteve, da naj ljudje delamo hitro, poceni, čim več in po možnosti za dva. Zaposlenih, ki se upokojijo, ne nadomestijo, ampak morajo tisti, ki ostanejo, delati za dva. Žensko telo, ki je izčrpano in pod hudim pritiskom, oboleva. V zadnjem času opažamo porast koronarnih bolezni in bolezni ščitnice med ženskami. Izsiljena storilnost ruši žensko telo. Tudi to, da ne spoštujesh naravnih ritmov in zmožnosti telesa, je diskriminacija. In ko govorimo o materinstvu, da nimaš možnosti, da si doma, da v miru dojiš, če želiš, da si vzameš čas, da se napiš. To je veliko področje spoštovanja in zdravja žensk, na katerega bi bilo treba opozarjati. Saj gre prepogosto za izkoriščanje.

Eva Boštjančič: Naj omenim še svojo zgodbo o diskriminaciji. Ko sem delala v svetovalnem poklicu, mi je nadrejeni rekel: »Šele ko boš imela prve tri gube pod očmi, te bodo naši naročniki začeli spoštovati.«

»Tudi to, da ne spoštujesh naravnih ritmov in zmožnosti telesa, je diskriminacija.«

Alenka Rebula Tuta

Violeta Bulc: Mene so se zelo dotaknile besede gospe Rebula Tuta. Predvsem zato, ker se mi zdi, da sodobna družba to najbolj zanemarja. Če hočemo reči, da smo enakovredna in enakopravna družba, moramo poskrbeti za varnost. Če družba nima posluha za to, da so ženske lahko v miru matere, dokler ne morejo v miru biti to, kar so, ne moremo govoriti o sodobni družbi. Upam, gospa Rebula Tuta, da boste zelo glasni, da se bo o tem pisalo in govorilo. To je humana razsežnost družbe, ki zares manjka.

Renata Salecl: Optimistična razprava ob pandemiji je, da več razmišljamo o naravi dela. Veliko ljudi se odloča, da ne želijo nadaljevati kariere po ustaljeni poti. Na zahodu se razpravlja o tem, ali se ljudje dejansko želijo vrniti v pisarne. Gre za dva pogleda. Nekateri menijo, da so doma bolj izolirani, da imajo tam še dodatno gospodinjstvo delo in so, skratka, zaradi tega še bolj obremenjeni. Drugi menijo, da doma lažje razporedijo delo, da je delo na domu zanje ustreznije in so zadovoljni, da odpade pot na delo. Številni pa so se dejansko odločili, da spremenijo način življenja in se nehaajo gnati za višjo plačo ali uspeh. Neoliberalizem je namreč ustvaril idejo, da zmagovalec dobi vse. Tekmovanje na delovnem mestu, samoocenjevanje, medsebojno ocenjevanje je ustvarilo tesnobno ozračje, ki načenja zdravje, o čemer ste že veliko povedali. Ne vem, kaj se dogaja v birojih pri nas, vem, da se v Angliji govori o predolgih delovnikih, velikokrat slabo plačanem delu za mlajše ljudi, da gre za posebno izkoriščanje, ki je za mlade arhitekete in arhitekete zelo boleče. Dejansko v času krize z zmanjševanjem števila delovnih mest prihaja do še večjega izčrpanja na delovnem mestu. Zanima me, kakšno je stanje pri nas, se je tudi pri nas zgodilo, da ljudje ne želijo več toliko delati, kot so delali prej?

Maja Vardjan: Mogoče je to vprašanje za vodje oziroma pobudnice projekta. Kakšni so bili rezultati raziskave glede nadur, izkoriščanja, intenzivnega dela na delovnem mestu?

Mojca Ravnikar Turk: Kakor sta pokazali obe anketi, mednarodna iz 28 držav, v kateri je bilo udeleženih 900 vprašanih, in slovenska s 75 anketiranci, oboji delajo čezmerno, tako moški kot ženske, in to vseh starosti. A menim, da to ni vezano samo na inženirski in arhitekturni poklic, ampak je to splošen pojav. Prav zaradi neoliberalizma, saj se vsi ženemo za denarjem, ker bi si radi kupili več stvari, več potovali. Vsaj pred pandemijo je bilo tako, danes so postali pomembnejši odnosi. Zdaj se več družimo s sosedi, z ljudmi iz mehurčka, vsaj moja izkušnja je taka.

Maja Vardjan: Zdaj se spet vračam k pobudi *Yes, We Plan!* in se sprašujem, kako bi lahko dosegli spremembe. Velikokrat ste omenile, da se moramo ženske med seboj podpirati, opogumljati, da moramo izmenjavati znanje in informacije. Kakšno vlogo ima pri tem samoizobraževanje? Ali so potrebni mentorski ali drugačni izobraževalni programi, tudi za poznejša obdobja?

Alenka Rebula Tuta: Zelo blizu mi je pojem vitalnega učenja. Svobodna misel se začne pri izboru branja in učenja, ko iščem tako izobrazbo, ki podpira moje življenje. Potrebna sta pozornost in zavedanje tega, kaj potrebujemo, kaj nam manjka in kje smo krhki. Ženska pogosto ne zna pogledati vase in ugotoviti, kje so njene šibke točke in kje bi se morala izobraziti in podpreti tudi za svoje življenje, ne samo za kariero. To je zelo pomembno za žensko samostojnost, predvsem mlade to težko naredijo, saj avtoritet, ki te silijo v kalupe, ne manjka. Ko varuješ to, za kar si se odločila, sta potrebni disciplina in odločnost. Včasih pa smo same sebi največja ovira. V članku z naslovom *Kako se izgubim v svojem stanovanju* sem zapisala, kako sem se nekega dne ob devetih zjutraj odločila, da bom dve uri nekaj delala, nakar sem šla po kozarec vode v kuhinjo in sem se vrnila čez tri četrt ure. Po poti sem še malo pospravila, odgovorila na telefon, odprla knjigo, ki je bila tam, šla v kuhinjo, zagledala listek za trgovino, dodala, kar je manjkalo, odprla hladilnik, opazila, da je nekaj umazano ... In odločitev je šla po vodi. Če to počnem nenehno leta in leta, se izgubljam v svojem življenju. Nujno je imeti jasno smer, voditi stvari, za katere se odločiš, vedeti moraš, kaj delaš tisti dan in tisto uro. Zakaj ne in zakaj ja. Iz jasnosti pride občutek varnosti, lahko računaš nase in na svojo moč, da nekaj izpelješ, si svoja avtoriteta.

Eva Boštjančič: Nekaj bi še dodala: arhitekti, psihologi in vsi, ki nismo ekonomisti, potrebujemo znanje, kako se prodati na trgu. To pomeni, kako voditi projekt, kako nastaviti ceno, kako pridobiti prodajne veščine. To se mi zdi znanje, ki ga potrebujemo prav vsi, da lahko svojo storitev prodamo.

Špela Videčnik: Na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani nismo imeli vseh teh možnosti, če primerjam s šolami po svetu. Bile so stvari, ki nam jih šola ni dala, nismo imeli računalnikov, nismo imeli bogate knjižnice. Imeli pa smo nekaj zelo dobrih profesorjev. Naša generacija se je od njih naučila, da se moraš znajti sam. In v bistvu nam je to najbolj pomagalo v svetu. Kamorkoli smo kadarkoli prišli, smo bili bistveno bolj iznajdljivi kakor tisti s šol, ki so jim ponujale več možnosti. To vidim tudi pri svojih študentih v tujini. Ni nujno, da zelo dobre šole vzgajajo res dobrega arhitekta, ker je študentom morda malo preveč ponujeno na pladnju. In mogoče je tudi to nekaj, kar vidim pri mladih arhitektih, ki pridejo k nam v biro na prakso ali na delo: da je bila v časih, ko smo imeli bistveno manj možnosti, iznajdljivost naša največja šola. Sami smo se morali naučiti veliko stvari, pobrskati, iti v tujino, brati, najti knjige, revije, to je bil takrat projekt ... Zdaj svojim študentom in študentkam dajem pravzaprav tudi to, kar je meni dala Fakulteta za arhitekturo v Ljubljani. Poskušam najti tisto, kar jih dela posebne, in jih usmeriti v nekaj, za kar se mi zdi, da jih veseli. Arhitektura je raznovrsten poklic in ni nujno, da se ukvarjaš samo z arhitekturo, lahko izbereš urbanizem, interier, grafiko. Različne smeri. Največ, kar lahko pedagogi damo študentom in študentkam, je to, da jim pomagamo najti tisto, zaradi česar so posebni, kar jim daje identiteto. To, da v sebi najdejo nekaj, v čemer so pravzaprav najboljši in kar jih najbolj veseli. Velikokrat se zgodi, da so študentke malo manj samozavestne od študentov. Prav profesorice jih lahko podpremo tako, da jih na neki način bolj razumemo, smo mogoče malo bolj senzibilne, si vzamemo malo več časa kakor profesorji. To je največ, kar jim lahko damo v času študija, da jih tako opogumimo.

Violeta Bulc: Mislim, da smo precej prepuščeni sami sebi, da se izobrazimo za ta sodoben čas. Ko greš v tujino, vidiš, da so naše univerze zelo kakovostne. Ko sem šla študirat v Ameriko, me je bilo kar malo strah. Ne veš, kako se boš znašel, potem pa ugotoviš, da hitro prideš v samo špico študentov, ker so teoretično znanje, način pomnjenja in reševanja problemov pri nas dobro dodelani. Hitro pa ugotoviš, da nimaš celostnega pogleda o razvoju osebnosti. Veliko sem se udejstvovala v športu in šport me je ukrotil, tudi vrhunski šport, ki je bil zelo osredotočen, zelo delaven. Ampak ugotoviš, da veliko stvari, ki se ti dogajajo, ne razumeš. In kar ne razumem, me spodbudi, da grem iskat. Tako sem na ta inženirska znanja začela dodajati mehka, zelo čudna znanja, kakor ste mogoče zasledili v medijih pred kakšnimi petimi leti. Prvo je bilo to, da sem se vpisala na akademijo borilnih veščin, ker nisem razumela pretokov energij, nisem razumela, česa vse je telo sposobno, česa um, ali pa, recimo, naša notranja intuicija. In moram reči, da mi je akademija borilnih veščin dala res veliko, nikoli ne bom pozabila zaključnega izpita in nikoli ne bom pozabila, kako sem za črni pas, prvič, namesto skočila – poletela. To je bilo prvič v življenju in nikoli več. Ampak spomin na ta polet me nikoli ne zapusti. Vedno, ko sem bila pred zahtevnejšim izzivom, sem se spomnila tega občutka, ki mi je dal neko trdnost in notranjo strukturo, notranji mir. Potem sem začela zelo veliko delati s podjetji, bila sem v korporacijah, v večjih in manjših, in pozneje sem začela svojo podjetniško pot. Ugotovila sem, da so mi inženirska in še posebej računalniška znanja dala ogromno systemskega razmišljanja. Ampak v stikih z ljudmi ugotoviš, da prihaja do zapletenih vrtincev. Če jih ne razumeš, povzročijo, da hitro padeš v luknje in narediš škodo sebi in stranki. Takrat sem šla na šamansko akademijo, ker sem ugotovila, da so stara ljudstva to zelo dobro obvladala. Ta akademija mi je dala dober vpogled v odnose in spoznala sem, kako zelo pomembni so. In kar naenkrat to čutiš, to vidiš in se začneš zanašati na intuicijo, ki je seveda v poslu eden ključnih dejavnikov za uspeh. Tudi ko sem pozneje delala poslovne modele, kar je bil dolgo časa moj poklic. Model je moral peti, moral je imeti intuitivni uvid, naenkrat je postal živ, celotno podjetje je postalo živ organizem. In

potem doživljaš vse, kar je okrog tebe, na čisto drugačen, holističen način, čeprav vse temelji na nekem inženirskem znanju. Tako, kot je rekla kolegica. Kot inženirka nisem imela nobenih znanj o ekonomiji, pa sem šla še na MBA na Bled. Po treh letih pridobiš spet čisto drug vpogled. Samoizobraževanje se mi zdi ključno in seveda tudi, da znamo stvari ovrednotiti. Ko nalagamo vase, v resnici nalagamo v svoje otroke, v svojo družino, v svojo skupnost. Po naravi ženska daje nazaj. S tem, ko sebe okrepimo in razvijamo, ogromno vračamo. Pridobi celotna družba, sploh pa pridobimo me same, samozavest, širino razmišljanja, in tako lahko še več soustvarjamo.

Renata Salecl: Ena ključnih stvari, ki bi jih bilo v naši družbi nujno končati, je pogrom proti humanistiki in družboslovju. Zadnje čase smo že skoraj zaplaval v pretekli čas usmerjenega izobraževanja, ko so se spodbujali poklici, ki naj bi nas potegnili iz krize. Torej domnevno tisti poklici, ki prinašajo dobiček. Takšen pogled je zelo kratkoročen. Na srečo obstajajo jedra drugačnega razmišljanja. Pred kratkim sem bila na celotedenski delavnici, konferenci o umetni inteligenci v humanističnih vedah in družboslovju. Ljudje, ki delajo na področju umetne inteligence, so poudarjali pomen širšega pogleda, pogleda s področja humanistike in družboslovja. Precej ljudi se danes odloča za študij na dveh fakultetah. Srečala sem inženirje računalništva, ki so hkrati diplomirali iz filozofije, prava, sociologije ali antropologije. Preveč prevladuje mnenje, da bo družbo rešila tehnologija, še posebej robotika ali računalniške vede, in premalo razmišljamo o pomenu doživetja psihologije ljudi. Kako narediti družbo bolj kohezivno, kako razmišljati o skupnosti, kakšno skupnost si zamišljamo v prihodnosti, kako se ločimo od razmišljanja o izključno finančnem dobičku. Razmišljajmo o tem, kar smo govorili, o kvaliteti življenja onstran izključne želje po zaslužku. V naši družbi smo kar daleč zabredli v propagiranje ideje uspeha in zaslužka, pridnosti. Mislim, da bo potrebne precej časa, da naredimo preobrat. Bojim se tudi, da živimo v času, ko se nam zapirajo področja, zapira se intelektualna sfera. Beremo razmeroma malo, ali pa le kratke knjige ali pa samo uvode vanje. Nimamo posebnega spoštovanja do bolj kompleksnih, kritičnih razmišljanj. In to ni značilno le za Slovenijo, to opažam povsod. Pred kratkim sem bila v Parizu, zelo me žalosti, koliko se je zmanjšalo število knjigarn. V nekaj velikih knjigarnah zdaj na polovici površine prodajajo sesalce, filme in igračke. Že res, da več beremo po spletu in na bralnikih. Ampak vseeno prihaja do omejevanja naše sfere razmišljanja in zapiranja v informacijske balončke. Plaši me, da se bo družba še bolj razcepljala. Danes vidimo, da je razcepljenost povezana s cepiti se ali ne. Včeraj je bila med partizani in domobranci. Skratka, mislim, da je treba razmišljati interdisciplinarno.

Violeta Bulc: Rada bi vprašala vas arhitekto, ker je profesorica Salecova načela zame zelo pomembno temo, pa nimam odgovorov. Zanima me, kaj boste rekly ve. Virtualni svet postaja nova realnost. Govorimo o prvi naravi, to je to, kjer zdaj sedimo, druga narava so mesta, tretja narava je virtualni svet. Ali se ukvarjate z oblikovanjem tega virtualnega sveta? Se ukvarjate z arhitekturo virtualnega sveta? Naši otroci hodijo iz te tretje narave na kosilo v drugo naravo, pa včasih k babici na počitnice v prvo, če imajo srečo, da je na podeželju. In to me skrbi, ker se mi zdi, da igre prevzemajo popsceno, prevzemajo oblikovanje sveta, v katerem se mi vse bolj znajdemo, v katerem so morda tudi knjige, pa ne vemo niti, na kateri polici.

Maja Vardjan: Ne poznam arhitektov, ki bi se pri nas profesionalno ukvarjali s tematiko virtualnega, je pa v tujini kar nekaj studijev, in to zelo dobrih. Pred kakšnim letom je bila v Stockholmu na ogled razstava *Value in the Virtual*, *Vrednost virtualnega*, s katero je londonski biro *Space Popular* predstavil impresiven razstaveni in imerzivni projekt, ki tematizira in raziskuje prihodnost prostorske izkušnje skozi virtualno resničnost. Naš pogovor se izteka. Naj za konec poudarim pomen multidisciplinarnosti in heterogenosti tudi pri snovanju skupin, ki ustvarjajo na področju arhitekture. V uvodu je bila izrečena misel, da je *Yes, We Plan! – Da, me načrtujemo!* projekt o zavedanju različnosti spolov. Pomembno se je zavedati različnosti, hkrati pa tudi pomena skupnega delovanja. Najlepša hvala vsem za pogovor.

»Bojim se tudi, da živimo v času, ko se nam zapirajo področja, zapira se intelektualna sfera.«

Renata Salecl

Da, načrtujemo!

Mika Cimolini

Še pred kratkim je veljalo, da ženske ne morejo biti inženirke ali arhitektke.¹ Že beseda »inženirka« ali »arhitektka« je v ženski obliki nekako nerodna. Veljalo je prepričanje, da ženske ne morejo delovati v poklicu, kjer je treba »poveljevati« drugim moškimi, na primer na gradbišču ali v projektni skupini, v kateri so pretežno moški inženirji.

Pred malo več kot stoletjem, v avstro-ogrskem cesarstvu, se ženske sploh niso smele vpisati na tehniške študije. Prva inženirka kemije v Sloveniji je postala Ana Mayer Kansky leta 1920, prva arhitektka je bila Dušana Šantel, ki je diplomirala leta 1932, istega leta je Sonja Lapajne Oblak postala inženirka gradbene stroke. Po drugi svetovni vojni, ko so se ženske izkazale, ker so se borile enako kot moški, umirale v boju enako kot moški in delale namesto moških, ki so se borili, so lahko postale enakopravne tudi v poklicih, kot so voznica, zidarka, sprevodnica ali inženirka, ne da bi jih gledali postrani.

Vendar so še vedno ostali predsodki, ki arhitektke postavljajo v ozadje. V času študija profesorji študentke pogosto silijo na področja, ki niso tako pomembna ali kjer ni treba poveljevati moškimi. Arhitektke so lahko notranje opremljevalke, arhitektke »umetnice« ali raziskovalke in, ne vem, zakaj, krajinske arhitektke. Morda zato, ker je krajinska arhitektura kot stroka v primerjavi z urbanizmom ali arhitekturo potisnjena v ozadje. Kot arhitektke se ženske lahko ukvarjajo s projektiranjem šol, vrtcev in domov za starejše, medtem ko so prvovrzdne teme, kot so stolpnice in drugi falični simboli, večinoma »rezervirane« za moške kolege. So to področja z manj ega, kjer se lahko skrivamo za moškimi, kjer smo lahko nevidne? Ali pa je tako zato, ker ženske »tradicionalno« skrbimo za otroke in starejše ter sodimo v kuhinjo?²

Kljub temu številke v zadnjem desetletju in pol kažejo na feminizacijo inženirskih, še posebej pa arhitekturnih poklicev. Med arhitekti, ki so včlanjeni v poklicno zbornico arhitektov (ZAPS) in lahko delujejo na trgu kot pooblaščen inženirji, se je delež žensk povečal z 38 % (2010) na 45 % (2019). Trend feminizacije je še bolj očiten med študenti arhitekture in krajinske arhitekture. Med študenti arhitekture je tako 60 % žensk, med študenti krajinske arhitekture pa celo 76 % (podatek za študijsko leto 2019/2020). Trend feminizacije študija arhitekture lahko spremljamo že vsaj zadnjih dvanajst let, saj se na ta študij vsako leto vpiše več žensk, več študentk kot študentov pa ga tudi konča.

Ta trend se odraža tudi v porastu arhitekturnih birojev, ki jih enakopravno z moškimi partnerji vodijo ženske arhitektke. Naštejmo le nekaj uspešnih birojev, kjer ženske v tandemu z moškimi vodijo največje arhitekturne projekte: Ofis arhitekti (Špela Videčnik), Dekleva Gregorič arhitekti (Tina Gregorič), Arhitektura Krušec (Lena Krušec) ... Špela Videčnik iz biroja Ofis arhitekti (kjer deluje skupaj z Rokom Omanom) je bila denimo odgovorna projektantka ene zadnjih stolpnic, ki so bile zgrajene v centru Ljubljane. Enakopravne v podjetjih – morda pa manj v institucijah.

Čeprav se je inženirski poklic statistično feminiziral, še vedno obstajajo razlike med spoloma, ki se kažejo v višini plačila – po statističnih podatkih ženske zaslužijo za 7,4 % manj – ali v dejstvu, da ženske le redko zasedemo vodilna mesta v javnih institucijah in izobraževalnih ustanovah.

Prvo profesorico je Fakulteta za arhitekturo dobila šele 94 let po ustanovitvi. To je bila dr. Živa Deu, ki je postala redna profesorica leta 2014, dve leti pred svojo upokojitvijo. Prva redna profesorica za arhitekturno projektiranje pa je postala Maruša Zorec, in sicer šele leta 2017, torej 97 let po ustanovitvi šole. Zaradi kritik, da Fakulteta za arhitekturo v ospredje postavlja moške profesorje, je njen dekan Matej Blenkuš v zadnjem času uravnotežil ženske kvote med izobraževalnimi delavci. Med triintridesetimi visokošolskimi pedagogi na Fakulteti za arhitekturo je 12 žensk (36 %), med osmimi rednimi profesorji pa so tri ženske (37,5 %). Veliko kritik pa je dekan ponovno požel zaradi nedavnega izbora govorcev ob stoletnici fakultete, kjer med osrednjimi govorniki spet ni bilo niti ene ženske.³

Ženske, ki ustvarjajo na področju arhitekture, še vedno niso družbeno prepoznane, kar se odraža tudi v številu najvišjih priznanj za ustvarjalno delo. Nekateri bi rekli, da je morda tako zato, ker so ženske slabše ustvarjalke, ustvarjalno ne dosega moških kolegov, ali pa morda zato, ker so manj ambiciozne ... Med 13 arhitekti, ki so doslej dobili Prešernovo nagrado za arhitekturo, ni nobene ženske. Med 57 dobitniki nagrade Prešernovega sklada, nagrajenimi za arhitekturo, pa je osem arhitektk, ki so bodisi sodelovale v projektnih skupinah bodisi delale samostojno. To so Zala Dobnik in Alenka Velkavrh (za vrtce), Barbara Rot (za osnovne šole), Marjetica Potrč, Vesna Vozlič (javni objekti), Maruša Zorec (za opus), Lena Krušec in Tina Gregorič. Tudi med prejemnicami platinastega svinčnika, ki je najvišje priznanje članu arhitekturne zbornice, je malo žensk. Do sedaj so ga prejele Špela Videčnik (Ofis), Maruša Zorec, Ana Kučan (za krajinsko arhitekturo), Majda Kregar in Kaliopa Dimitrovska Andrews kot edina urbanistka.

Kdaj bo čas za dekanko ali za žensko predsednico zbornice? Kdaj čas za Prešernovo nagradjenko s področja arhitekture? Ali je to za ustvarjalke v arhitekturi sploh relevantno vprašanje?

Najvišja priznanja za arhitekturno ustvarjanje odkrivajo, da se ženske nerade postavljamo v ospredje, da smo raje del večje projektne skupine in da nas zanimajo predvsem socialne teme. Zanima nas družbeno angažirano udejstvovanje v arhitekturi, posebno v povezavi s šolami, vrtci, domovi za starejše in stanovanjsko politiko ter ohranjanjem arhitekturne dediščine, pa tudi krajinska arhitektura in urbanizem v povezavi s poučevanjem in raziskovanjem.

1 Inženirka je strokovnjakinja za tehniko z visoko izobrazbo, arhitektka pa strokovnjakinja za arhitekturo.
2 Mimogrede, zasnovano moderne kuhinje, t. i. frankfurtsko kuhinjo, ki jo uporabljamo še danes, je leta 1926 oblikovala avstrijska arhitektka Margarete Schütte-Lihotzky za naselje socialnih stanovanj, ki jih je projektiral arhitekt Ernst May. Zasnovala jo je na podlagi študije gibov, ki so potrebni za posamezno gospodinjsko opravilo, da bi ženske razbremenila pri gospodinjstvu.
3 Gl. članek Nine Granda »Mlade smo in žive«, *Delo*, 4. marec 2020.